

SOCIJALNO-POLITIČKA ANATOMIJA BALKANSKE KRIZE

O intelektualnoj hrabrosti i doslednosti
Božidara Jakšića *

Pre svega želim da se zahvalim organizatorima ovoga skupa što su mi omogućili da svoja zapažanja i razmišljanja o knjizi svog učitelja, kolege i prijatelja, Božidara Jakšića, izložim pred ovako kompetentnim skupom. Rekoh učitelja, jer pripadam generaciji koja je iz Jakšićevih knjiga, predavanja i javnih istupa učila osnovne lekcije o etosu samosvojnog duhovnog delanja, o intelektualnoj savesti, čestitosti i odgovornosti za javnu reč i delanje.

Božidar Jakšić spada u naše malobrojne intelektualne poslenike koji su jednako dosledno svojom rečju, delom i delanjem afirmisali etos intelektualnog angažmana koji se zasniva na hrabrosti za istinu, kao najvišem izrazu ljudskog dostojanstva i najvećoj strasti uma, na ljubavi prema pravdi kao najjačoj odrednici karaktera. Mada knjige najbolje i najrečitije govore same za sebe onda kada ih uzmemo u ruke i kada same progovore, pokušaću da ukažem na glavne teme njegove knjige *Balkanski paradoksi*. Reč je o knjizi koja: (1) predstavlja pledoaje za odgovoran, hrabar i principijelan angažman intelektualca u smutnom vremenu krize i rata, (2) sadrži socijalno-političku anatomiju balkanske krize.

Tekstove sabrane u ovoj knjizi autor je objavljivao tokom prolekle decenije u stručnim i drugim javnim publikacijama. Neki od priloga nisu do sada objavljeni, ili se prvi put pojavljuju na srpskom

* Uvodno izlaganje na skupu „Balkanska kriza“ u Institutu za filozofiju i društvenu teoriju, u Beogradu 24. maja 2001. godine povodom knjige Božidara Jakšića *Balkanski paradoksi. Oglеди o raspadu Jugoslavije*, Beogradski krug, Beograd 2001.

jeziku. Oni predstavljaju hroniku otvorenih, neposrednih i autentičnih svedočenja o ljudskoj i nacionalno-državnoj tragediji koja nas je zadesila u poslednjoj deceniji XX veka i koja bi, s razlogom, mogla da nosi krležijanski naslov „Deset krvavih godina“. U toj deceniji smo se našli u bespuću, u ratu sa bezmalo celim svetom i sa samim sobom. Bila je to decenija raspada i agonije druge jugoslovenske države, još jedan beočug u dugom lancu stradanja njenih naroda.

Ovi prilozi su nastajali po unutrašnjem nalogu autorovom, kao izraz strepnje i nade, potvrda njegovog životnog i misaonog opredeljenja. Pisani su matici krize i pustoši koja je nastala u Jugoslaviji, posebno u Srbiji, usred ratne tragedije: od stradanja, zločina i pljački do bede, sveopšteg propadanja i beznada. Nastajali su na ruševinama jedne države i njenog poretka, u punoj saglasnosti sa kolektivnom tragedijom naroda na ovom tlu nesreće i sa svešću o potrebi suočavanja sa sudbonosnim pitanjima i iskušenjima „mračnog vremena“ (Brecht). Oni su reakcija na važne moralne i političke izazove, odgovor autora na dramatična zbivanja i predstavljaju njegov prilog traganju za izlazom iz bespuća.

Najveći broj ovih napisa nastao je kao osvrt na goruća društvena i politička pitanja i njihovo odgovarajuće razjašnjenje. Autor se nije ustručavao da svedoči i da se izjašnjava o događajima u toku i njihovim akterima. On se prihvatao nezahvalnog zadatka i rizika da glasno misli, piše i govori o tekućim zbivanjima, da izriče stavove o rovitim i aktuelnim društveno-političkim procesima koji tek zadobijaju institucionalnu formu, kriju različite ishode i ne poseduju jasnu istorijsku perspektivu.

U situaciji kada su nas nastrtljiva politička moć i apetiti političkih pigmeja i njihovih intelektualnih lakeja gladnih vlasti diljem Jugoslavije gurali u propast, Jakšić je hrabro i dosledno govoru mržnje i rata suprotstavio govor razuma, tolerancije, antiratne politike i mira. Otuda je njegova knjiga istovremeno i veliki izazov i poziv na dijalog o krucijalnim pitanjima naše jednodecenijske drame: 1) socijalni kontekst i determinante raspada Jugoslavije, 2) teorijsko-metodološke pretpostavke razumevanja tog raspada, 3) novi fašizam i tendencije fašizacije društva, 4) politička anatomija balkanske krize iz perspektive tzv. balkanskih paradoksa, 5) raspad društva i urušavanje institucija 6) pogubnost političke dominacije nad kulturom, 7) uloga političke i intelektualne elite koja je u vreme rastakanja

Jugoslavije pala na ispitu, 8) zaludnost političkog angažmana intelektualaca i sl.

Za naš današnji razgovor smatram da su izuzetno značajni i inspirativni sledeći Jakšićevi prilozi i stavovi.

Na prvom mestu to je tekst s kojim kao prologom počinje knjiga „Od integralnog samoupravljanja do nacionalne državnosti“. Reč je o izuzetno značajnoj polemici koja se godine 1987. i 1988. vodila na stranicama beogradskog časopisa *Gledišta* o jugoslovenskoj krizi i o državnosti srpskog naroda. U tu polemiku Jakšić se uključio povodom odgovora Mihaila Markovića na tekst Zagorke Golubović, jer je ispravno uočio da ta polemika ima širi principijelni značaj i da će predstavljati bifurkacionu tačku u angažmanu srpske intelektualne elite: na nacionalno-političkom i građansko-autonomnom planu.

Jakšić je tada odlučno digao svoj glas protiv koncepta „nacionalne državnosti“ i ugroženosti Srbije i srpskog naroda, koji je potom, ekspliciran u Memorandumu SANU, dobio kobnu rezonancu u Miloševićevoj politici. Taj koncept je, svestrano podržavan od srpske političke i intelektualne elite, sve do prošle godine imao prevagu u Srbiji, bez obzira što je doveo do katastrofalnih posledica za Srbiju i srpski narod.

Drugi prilog pod naslovom „Teze za naučni skup, teorijske pretpostavke za razumevanje raspada Jugoslavije“, predstavljao je predložak za raspravu za istoimeni naučni skup koji je održan u Institutu za filozofiju i društvenu teoriju u Beogradu juna 1993. godine. Reč je o izuzetno značajnom i ništa manje aktuelnom tekstu, danas posle osam godina. U njemu Jakšić na pregnantan način fokusira ključna teorijsko-metodološka pitanja vezana za raspad Jugoslavije, otvarajući problem interpretativnog modela koji naša društvena nauka nije na zadovoljavajući način rešila ni do danas. Doduše, u njemu je više pitanja nego odgovora, ali ne retoričkih, već smelog suštinskog otvaranja problema, koja više govore i od samih odgovora. Nažalost, ta pitanja koja još uvek zjape pred našom naukom i filozofijom.

Treći tekst je o „Novom fašizmu“ u kojem Jakšić upozorava na tendencije fašizacije našeg društva na kraju XX veka. On pledira za odlučno suprotstavljanje novom fašizmu, jer smatra da je realna opasnost da neofašističke snage zajedno sa šovinističkim šljamom, iskoriste jugoslovensku krizu i nemoć institucija, te da, poput hitlerovaca, preuzmu vlast, uvedu diktaturu i gurnu u rat narode bivše SFRJ.

Četvrti tekst pod naslovom „Iz balkanske perspektive“, pisan je u Kumodražu, 2. juna 1999. dok su padale bombe. Pet dana pre toga na tribini Foruma otvorenog univerziteta Zagorka Golubović i ja smo imali uvodna izlaganja na temu „Autoritativni poredak i rat“. U raspravi Jakšić je podržao tezu uvodničara da mi prisustvujemo sukobu dva autoritativna poretka. Iako je protekao tek mesec dana od početka NATO bombardovanja SRJ njemu je bilo jasno, da tu nije posredi sukob Miloševića i NATO-a, nego njihova simbioza i komplementarnost: Milošević je došao NATO-u kao dar neba da opravda razlog svog postojanja a „Milosrdni anđeo“ dobro „doleteo“ Miloševiću da sa bombama potisne katastrofalne rezultate njegove politike. Reč je izuzetno hrabrom i lucidnom tekstu, koji je nekoliko dana kasnije prezentiran na skupu u Parizu i uneo novo viđenje bombardovanja SRJ.

Peti prilog, „Društveni angažman intelektualca u procesu raspada Jugoslavije“, jedan je od najznačajnijih tekstova, ali više po pitanjima koje postavlja nego po odgovorima. U njemu se na izvestan način rezimiraju celokupni opus i životno iskustvo Božidara Jakšića. Tačnije, u njemu se sumiraju rasprave koje je on svojevremeno vodio u ovom Institutu, zatim mnogobrojna istraživanja socijalnih pokreta, političkih i intelektualnih elita na ovim prostorima koja su danas veoma aktuelna i indikativna. Tu su, naravno, i njegova vlastita iskustva koja je sam sticao od studentskih dana u jednom autoritarnom režimu, ostajući, uprkos represiji vlasti i atacima političkih moćnika, dosledan svom putu autonomnog kritičkog angažmana.

Jakšić uspešno ukazuje na krizu identiteta i odgovornosti intelektualca u procesu krize i raspada Jugoslavije. On ukazuje na protivrečnosti i aporije društvenog angažmana intelektualca i sjajno postavlja problem uloge, tačnije izdaje i autokompromitacije intelektualca u srpsko-jugoslovenskoj tragediji. Ipak, ovaj prilog je ostao na nivou predložka i racionalnog postavljanja problema, te je šteta što ga nije razvio.

U tom kontekstu su i prilozi o krizi Univerziteta u Srbiji i o profesionalnom i moralnom posrnuću njegovih nastavnika i saradnika. Jakšić spada u malobrojne intelektualce koji su se odlučno i javno suprotstavili pogubnom Zakonu o univerzitetu iz 1998. godine. Ali, kritikujući antiintelektualizam satrapskog režima on nije propustio da (samo)kritički upozori da je Zakon o univerzitetu došao kao dar neba da sankcioniše već trulo i bolesno stanje na univerzitetu, te

da brojna armija univerzitetskih ketmana i kameleona odlično pliva u novim uslovima.

Najzad, u poslednjem odeljku knjige su „Predlošci iz literature“ u kojima ja Jakšić objavio svoje recenzije knjiga Delajla Bernsa *Politički ideali*, Dragoljuba Jovanovića *Sloboda od straha*, Milana Grola *Londosnki dnevnik*, biblioteke *Libertas*, Milovana Đilasa *Nova klasa* i Rudi Supeka *Društvene predrasude i nacionalizam*. Jakšić spada u retke recenzente koji tom poslu pristupaju izuzetno odgovorno, profesionalno, kritički i korektno. Stoga njegove recenzije predstavljaju male traktate i dragocen putokaz za izdavača, autora i čitaoca; svojevrsnu paradigmu za taj veoma značajan, odgovoran i nedopustivo potcenjen posao u našoj kulturi.

Razume se da Jakšićevi uvidi i analize u ovoj knjizi nisu uspešli da objektivno i tačno, bez ostatka osvetle i teorijski artikulišu konkretno-istorijska zbivanja u srpsko-jugoslovenskoj tragediji, ali su za uzvrat verodostojno, bez zadržke izrazili njegove neposredne doživljaje i lični stav. Pada u oči velika razlika u pogledu forme, sadržaja, karaktera i domašaja priloga, njihova očigledna tematska raznolikost (od istupa na naučnim skupovima, preko privatnih pisama do predavanja i javnih reakcija, novinskih zapisa, polemika), kao i nedovoljna teorijska utemeljenost. U nizu slučajeva oni su više nacrti i skice, nego razrađeni i dovršeni tekstovi. U strogom smislu oni ne predstavljaju razvijenu i konzistentnu celinu već više jedan mehanički spoj raznovrsnih elemenata. To je praćeno neujednačenim tipom analize i nivoom argumentacije. Uz to, izvornost, neposrednost, naglašena lična boja i autentični karakter tekstova pored dobrih ima i niz loših strana. Oni nose pečat vremena i pomenutih „deset krvavih godina“. Otuda ova knjiga svedoči i o suočavanju sa ograničenjima i nemogućnostima istraživača i analitičara da pronikne u neprozirna zbivanja u toj deceniji i da ih pokuša, ne samo racionalno postaviti, nego i naučno utemeljiti.

Uprkos tome, *Balkanski paradoksi* Božidara Jakšića su svojevrsni kompedijum onoga što smo proživeli u protekloj deceniji, koju je obeležila ratna apokalipsa Jugoslavije, iza koje je ostala materijalna i duhovna pustoš. Oni su izuzetno lucidan smeo i utemeljen pogled na „deset krvavih godina“ u balkanskoj krčmi na kraju XX veka. Osim dokumentarne vrednosti prilozi u knjizi imaju izvanredan analitički i teorijski karakter koji potiče iz autorove temeljne obrazovanosti, ali i iz njegove etičke pozicije u vremenu rata.

Najznačajniji učinak Jakšićeve knjige jeste njegovo objašnjenje raspada Jugoslavije i, s tim u vezi, uloge političke i intelektualne elite. Ona je dragocen prilog odgovornosti za javnu reč i polaganje računa za javno delovanje. Proteklu deceniju je ponajviše obeležio govor mržnje, olakog izgovaranja prejakih reči od kojih se stradalo kao od metaka. Prvo su pale prejake reči od Slovenije, preko Hrvatske, BiH, Srbije, do Kosova i Makedonije, a iza njih su pale bombe. Jakšić je shvatio da tragični srpski pesnik u svom stihu „ubi me prejaka reč“ ne peva već opominje. Stoga je odlučno i dosledno govoru mržnje, šovinizma i rata suprotstavljao govor razuma, tolerancije i dijaloga, te ponudio uzoran obrazac angažmana intelektualca u tom mračnom vremenu rata. Za razliku od ogromne većine intelektualaca, koji su se stavili u službu (anti)politike i postali promoteri mržnje i rata, Jakšić je ostao dostojan i dosledan svom časnom pozivu, pokušavajući da sa stanovišta struke odgovori na sudbinska pitanja, iskušenja i izazove svog vremena.

Nažalost, u tom nastojanju Jakšić je ostao usamljen, tako da je njegov glas zvučao, i još uvek zvuči, kao glas vapijućeg u pustinji. Zato on, ne slučajno, u predgovoru knjige citirajući Ivu Andrića rezignirano zaključuje: „Došao sam do negativnog zaključka – da naša lična misao u svom naporu ne znači mnogo i da ne može ništa“. A kada se zatvori ova knjiga nad njom ostaje da lebdi senka nedoumice o svrsi ili uzaludnosti političkog angažmana intelektualaca.